

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΟΥΓΕΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ Κ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ

Ἡ γῆ, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Σωκράτης Κουγέας ἀφιέρωσε τὰ πρωτόλεια τῆς συγγραφικῆς του σταδιοδρομίας, τοὺς εὐχόμενους καρποὺς τῆς ὀριμότητος καὶ τὰ ἔσχατα φροντίσματα τοῦ γήρατος, τιμᾷ σήμερον τὸ διαπρεπὲς τοῦτο τέκνον της¹. Πρὸ ὀλίγων ὥρῶν ἀπεκαλύψαμεν τὴν προτομὴν τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀπόψε συνερχόμεθα διὰ νὰ ἀναπολήσωμεν τὴν ἔκτακτον προσωπικότητά του καὶ νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν δρᾶσιν καὶ τὸ συγγραφικὸν ἔργον. Ἀποφάσει τῆς Συγκλήτου ἢ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, συμμετέχουσα εἰς τὴν σεμνὴν τελετὴν, ἀνέθηκεν εἰς ἐμὲ νὰ εἴπω τὸν προσήκοντα λόγον. Παλαιὸς μαθητὴς, συνάδελφος καὶ συνεργάτης τοῦ τιμωμένου παρέρχομαι ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο μετὰ συγκινήσεως καὶ ἀγάπης.

Ὁ Σωκράτης Κουγέας ἐγεννήθη τὴν 14 Σεπτεμβρίου 1876 εἰς τοὺς Δολοὺς τῆς Λακωνικῆς. Τὰ ἐγκύκλια μαθήματα ἐδιδάχθη ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ του πατρίδι καὶ ἐν τῷ Γυμνασίῳ τῆς Καλαμάτας. Ἡ τραχεῖα καὶ ὑποβλητικὴ φύσις τῆς Μάνης, τὰ κατάλοιπα τοῦ μακροῦ παρελθόντος καὶ αἱ ἀφηγήσεις τοῦ πατρὸς του, εὐπαιδευτοῦ δημοδιδασκάλου, ἐνωρὶς ἐνετυπώθησαν εἰς τὴν ψυχὴν του καὶ παρέμειναν ὡς ἐμπυρεύματα ἐπιστημονικῆς δημιουργίας. Ὁ ἴδιος γράφει σχετικῶς τῷ 1941 εἰς τὸ «Ἐπιτύμβιον Χρήστου Τσουντα»: «ὁ καλὸς μου πατέρας πρὸς μίαν Ἰουλιανὴν ἡμέραν τοῦ 1891 μὲ ὠδηγοῦσεν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ τάφου τοῦ Μαχάω-

1. Ἡ παρῶσα ὁμιλία ἀνεγνώσθη εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν μνημόσυνον, τὸ ὁποῖον ἐτέλεσεν ἐν Καλαμάτᾳ ὁ «Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Γραμμάτων» τὴν 6 Μαΐου 1973. Τὴν πρωτὰν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐγένοντο τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς, φιλοτεχνηθείσης ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Μ. Τόμπρου.

νος, ὡς ἔλεγον καὶ λέγουν οἱ ἐντόπιοι τὸν θολωτὸν τάφον τοῦ Κάμπου τῆς Ἀβίας, τὸν ὁποῖον ἀνέσκαψεν ὁ Τσουντας, ποῦ νὰ ἐφαντάζετο ὅτι τὸ παιδί πὺν ἄκουε τότε μὲ προσοχὴν τὴν πρόχειρον ἐξήγησιν τοῦ ἀρχαιολόγου θὰ εἶχεν ἀργότερα τὴν τιμὴν καὶ τὴν εὐτυχίαν νὰ γίνῃ πολὺ κοντὰ θαυμαστής, ὁμιλητής, συνάδελφος καὶ φίλος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἐπιστήμονος καὶ μεγάλου ἀνθρώπου»².

Ἀπὸ τοῦ 1894 μέχρι τοῦ 1899 ὁ Κουγέας ἐφοίτησεν εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας ἀνηγορεύθη διδάκτωρ ὑποβαλὼν διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον «*De novo Xiphilino codice Iberitico 812*»³. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν του ὑπέστη βαθυτάτην τὴν ἐπίδρασιν δύο διαπρεπεστάτων διδασκάλων, τοῦ Νικολάου Πολίτου καὶ τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου. Ὡς ὁ ἴδιος θὰ εἴπῃ πολὺ βραδύτερον, τῷ 1930, κατὰ τὴν δεξίωσίν του ὡς μέλους τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὁ Νικόλαος Πολίτης ἐδίδαξεν αὐτὸν («τὸ ἐπιστημονικῶς σκέπτεσθαι καὶ τὸ μετὰ προσοχῆς καὶ μεθόδου ἐξετάζειν τὰ πράγματα»). Παρ' αὐτοῦ ἐδέχθη «τὰ σιωπηρὰ διδάγματα, τὰ ὁποῖα ἐπῆγαζον ἀφθόνως ἀπὸ τὸν ὑψηλόφρονα χαρακτηρὰ του καὶ τὸ ὑπέροχον ἠθικόν του παράδειγμα». Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος προσέλαβε τὸν δευτεροετὴ ἀκόμῃ φοιτητὴν εἰς ἐπιστημονικὴν του ἀποστολὴν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ εἰσήγαγεν αὐτὸν ἐνεργῶς εἰς τὴν Παλαιογραφίαν, «ἥτις εἶναι σπουδαιότης τῆς Ἱστορίας βοηθητικὴ ἐπιστήμη», καὶ ἔκτοτε δὲν ἔπαυσε ποτὲ ἀπὸ τοῦ νὰ καθοδηγῇ καὶ νὰ παρακολουθῇ μὲ ἐνδιαφέρον τὴν ἐπιστημονικὴν του πορείαν⁴. Τὰς πρώτας ταύτας περὶ τὰ πράγματα ἐμπειρίας συνεπλήρωσεν ὁ Κουγέας διὰ τῆς συμμετοχῆς του ὡς συνεργάτου εἰς τὴν εὐρεΐαν καὶ πολυσχιδῇ παλαιογραφικὴν ἔρευναν, ἥ ὁποία διεξήχθη ὑπὸ τοῦ βαρῶνου von Soden περὶ τὰ χειρόγραφα τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῶν Ἀθηνῶν, τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τῆς Ἀνδρου, τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ τῆς Πάτμου.

Ἀφοῦ ὑπηρέτησεν ὡς ἑλληνοδιδάσκαλος καὶ σχολάρχης (1901 - 1904), ὁ Κουγέας ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου 1904 μέχρι τοῦ Αὐγούστου 1909 ἐσπούδασεν εἰς τὰ πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας. Εἰς τὴν Χάλλην (Halle) παρηκολούθησε τὰ μαθήματα τῶν κλασσικῶν φιλόλογων Blass, Dittenberger, Robert, Wilcken καὶ Wissowa. Εἰς τὸ Μόναχον ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ Crusius καὶ τῷ ἀνακαινιστῇ τῶν φιλολογικῶν

2. «Ἀρχεῖον τοῦ Ὁρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Ὑπηρετοῦ», ἐπίμετρον τοῦ ἔκτου τόμου (ἐν Ἀθήναις, 1941), σελ. 651.

3. «Νέος κώδιξ τοῦ Ξιφιλίνου», ἐν Ἀθηνῶν, τόμ. 15 (1903), σελ. 485 κέ.

4. Δεξίωσις τοῦ τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας Σωκράτους Κουγέα, ἐν «Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. 5 (1930), συνεδρία τῆς 10 Ἀπριλίου 1930, σελ. 10 κέ. τοῦ ἀνατύπου.

σπουδῶν τοῦ Βυζαντίου Καρόλω Krumbacher, ἐνῶ παρηκολούθει τὰ μαθήματα τοῦ Furtwängler, τοῦ Iwan von Müller, τοῦ Pöhlmann. Εἰς τὸ Βερολίνον, πλὴν τῶν ἄλλων, εἶχε καθηγητὰς τὸν Wilamowitz, τὸν Diels, τὸν Eduard Meyer, τὸν Norden, τὸν Harnack. Εἰς τοὺς Παρισίους εἰργάσθη εἰς τὴν πλουσιωτάτην εἰς Ἑλληνικὰ χειρόγραφα Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην, ἐνῶ μετὰ τοῦ καθηγητοῦ Seruys ἠρμήνευε παπυρολογικὰ κείμενα.

Ἐπαρελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Σωκράτης Κουγέας διωρίσθη τῷ 1910 καθηγητῆς ἐν τῷ Προτύπῳ Γυμνασίῳ τοῦ Λιδασκαλείου τῆς Μέσης Ἐκπαιδεύσεως, ἀπὸ δὲ τοῦ 1916 μέχρι τοῦ 1918 ὑπηρέτησεν ὡς Γραμματεὺς ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους, διδάσκων συγχρόνως τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τὴν Γεωγραφίαν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μετσοβίῳ Πολυτεχνείῳ καὶ τοῖς προσηρτημένοις αὐτοῦ σχολείοις. Κατὰ τὸ ἔτος 1918 διωρίσθη καθηγητῆς τῆς Γενικῆς Ἱστορίας ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἧς ἀπεχώρησε τῷ 1947 καταληφθεὶς ὑπὸ τοῦ ὀρίου ἡλικίας. Ὡσαύτως διετέλεσε καθηγητῆς τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν (1931-1947) καὶ τῆς Παντείου Ἀνωτάτης Σχολῆς τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν (1943 - 1950). Ἀπὸ τοῦ 1923 μέχρι τοῦ θανάτου του ὑπηρέτησεν ὡς ἄμισθος διευθυντῆς τοῦ Τμήματος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐξελέγη ὁ Κουγέας τῷ 1929. Ἡ ἐπίσημος δεξιῶσίς του ἐγένετο κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 10ης Ἀπριλίου 1930. Μετὰ τὸν χαιρετισμὸν τοῦ προέδρου Κωστῆ Παλαμᾶ καὶ τὴν προσφώνησιν τοῦ Κωνσταντίνου Ἀμάντου ὁ νέος ἀκαδημαϊκὸς ὡμίλησε περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἐθνικοῦ ἱστορικοῦ Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου. Εἰς τὴν «Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους» εἶδε «τὸ τελειότατον καὶ ὑψηλότατον δημιούργημα τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, ἀντάξιον πρὸς τὰ μεγάλα πνευματικὰ δημιουργήματα τῆς κλασσικῆς Ἑλληνικῆς περιόδου, ἀληθινὸν ἐθνικὸν μνημεῖον, κτῆμα ἑσαεῖν». Δὲν παρέλιπε δὲ νὰ ἐξάρῃ τὴν σημασίαν τῶν ἐλασσόνων διατριβῶν τοῦ ἱστορικοῦ: «εἶναι, εἶπεν, ἀφαντάστου ἀξίας ὁ θησαυρὸς αὐτοῦ τῆς σοφίας καὶ τῆς τέχνης τοῦ Παπαρηγοπούλου, ὁ σκορπισμένος ὡς κέρματα καθαροῦ χρυσοῦ εἰς δυσπροσίτους ἐφημερίδας καὶ περιοδικὰ»⁵. Τὸ Γερμανικὸν Ἀρχαιολογικὸν Ἰνστιτοῦτον τοῦ Βερολίνου ἐξέλεξε τὸν Κουγέα ἀντεπιστέλλον μέλος (1929), τὰ δὲ Πανεπιστήμια Τυβίγγης (τῷ 1937) καὶ Θεσσαλονίκης (τῷ 1958) ἀπένειμαν εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον τοῦ ἐπιτίμου διδάκτορος.

Ἐπὶ μίαν ἐξήκονταετίαν, ὡς ἐρευνητής, ὡς πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος καὶ ὡς ἀκαδημαϊκός, ὡς μέλος ἐπιστημονικῶν ἐπιτροπῶν καὶ σωματείων, ὡς ὀργανωτῆς

5. Αὐτόθι, σελ. 21.

διεθνῶν συνεδρίων, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἑλλάδος εἰς διεθνεῖς ὀργανισμοὺς καὶ συναντήσεις, ὡς διευθυντὴς ἢ πρόεδρος περιοδικῶν δημοσιευμάτων ἐπὶ μίαν ἐξηκονταετίαν, γράφων, δημοσιεύων, ὁμιλῶν, κρίνων καὶ ἐλέγχων, διαλεγόμενος καὶ μαχόμενος, ὁ Σωκράτης Κουγέας ὑπῆρξεν ὁ ἀκάματος πρωταγωνιστὴς ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκηνῆς τῆς χώρας. Τὸ καταλειφθὲν ἔργον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ ἀνεξαρκῆτως τῶν ἐντόνων βιωμάτων τῆς ἰσχυρᾶς του προσωπικότητος, ἀλλὰ καὶ τοῦτο μόνον ἐρμηνεύει τὸν μέγαν ἐπιστημονικόν του μόχθον. Διὰ τοῦτο θὰ κύψω πρὸς αὐτὸ καὶ θὰ προσπαθῶ νὰ συλλάβω τὰς ἐσωτερικὰς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι τὸ κνερνοῦν.

Μετὰ δυσκολίας θὰ ἡδυνάτῃ τις νὰ ὑπαγάγῃ τὸ ἔργον τοῦτο εἰς κατηγορίας. Ἡ ὀργῶσα βλάστησις τῆς παραγωγῆς τοῦ σοφοῦ διδασκάλου ἀποδεικνύεται ἀνυπότακτος πρὸς πᾶσαν σχηματοποίησιν. Πάντως διέκρινα εἰς αὐτὴν ὠρισμένους σταθμοὺς καὶ ὠρισμένας ἐξάρσεις, αἱ ὁποῖαι, ἂν μὴ τι ἄλλο, θὰ ἡδύναντο νὰ ληφθοῦν ὡς σημεῖα ἀναγνωρίσεως. Ἰδοὺ ἐν προσωρινὸν διάγραμμα: Α' Εἰς τὴν τροχίαν τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου. Β' Ἡ Γερμανικὴ περίοδος. Γ' Ὁ Βυζαντινὸς Ἀνθρωπισμὸς καὶ αἱ Βυζαντιναὶ συμβολαί. Δ' Ὁ Μακεδονικὸς καὶ ὁ Ῥωμαϊκὸς Ἑλληνισμός. Ε' Τὰ πολιτικὰ ἰδεώδη τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἰδέα τῆς Κοινότητος τῶν Ἑθνῶν. ς' Ἡ Τουρκοκρατία, ὁ Ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς καὶ ὁ Νεώτερος Ἑλληνισμός. Ζ' Ἡ πατρώα γῆ.

Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Σωκράτους Κουγέα κεῖται ἐνώπιον ἡμῶν ὡς ἐξαίρετον ἐπίτευγμα ἐπιστημονικοῦ βίου. Εἰς 218 ἀνέρχονται οἱ τίτλοι τῶν μειζόνων καὶ ἐλασσόνων ἐργασιῶν του μέχρι τοῦ ἔτους 1957⁶. Εἰς τούτους πρέπει νὰ προστεθοῦν τὰ δημοσιεύματα τῆς τελευταίας δεκαετίας, τὰ ὁποῖα οὔτε ὀλίγα οὔτε ἐκ τῶν ὀλιγότερον σημαντικῶν εἶναι. Ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ παρατεθέντος διαγράμματος, τὸ ἔργον τοῦτο καλύπτει ὁλόκληρον τὸν χρόνον τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τῆς Γραμματείας καὶ τῆς Παιδείας ἀπὸ τῶν ἀπωτάτων χρόνων μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἀνὴρ οἰκουμένης παιδείσεως, ἐρυντάτων ὀριζόντων καὶ ἀσφαλῶς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ὁ Κουγέας ἐκινεῖτο ἀνέτως καὶ ἐρευνητικῶς ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τῶν προῖστορικῶν συνεικισμῶν, ἀπὸ τῶν θρανσμάτων τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν ψηφισμάτων, ἀπὸ τῶν παύρων, ἀπὸ παλαιωτάτων κωδίκων τοῦ μέσου αἰῶνος, τῶν αὐτοκρατορικῶν καὶ πατριαρχικῶν ἐγγράφων μέχρι τῶν πρώτων Ἑλληνικῶν μεταφράσεων τοῦ Γκαῖτε, τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Λασκαράτου, τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη ἢ τοῦ Κωνσταντίνου Κόντου.

6. Πίνακα τῶν ἐργασιῶν τούτων βλ. ἐν τῷ «Τιμητικῷ Τόμῳ Σωκράτους Β. Κουγέα», περιοδικὸν («Ἑλληνικά»), τόμ. 15 (ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1957), σελ. ζ' - ιε'.

Ἡ Κουγέας ἐξεκίνησεν ἀπὸ τὸν θαυμαστὸν χῶρον τῆς γραπτῆς παραδόσεως. Ἡ μαθητεία του παρὰ τῷ Σπυρίδωνι Λάμπρῳ, ἡ ἐμπειρία, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ἐκ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ βαρόνου von Soden, ἡ ἀναστροφή του μετὰ τῶν σοφῶν διδασκάλων τῆς Βυζαντινολογίας, τῆς Παλαιογραφίας, τῆς Παπυρολογίας καὶ τῆς Ἐπιγραφικῆς, τοῦ Καρόλου Krumbacher, τοῦ Οὐλερίχου Wilcken, τοῦ Ἀδόλφου Wilhelm, ἡ ὑπηρεσία του εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους καὶ τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην ἔφεραν αὐτὸν πλησιέστερον πρὸς τὰς ἀθηντικὰς, τὰς πρώτας πηγὰς τῆς φιλολογικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς γνώσεως. Μετὰ τὴν βραχείαν ἀνακοίνωσιν περὶ τοῦ νέου χειρογράφου τοῦ Ξιφιλίνου, ἡ ὁποία περιέχει τὴν ὕλην τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς, ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος μιᾶς Κομνηνῆς δίδει εἰς τὸν Κουγέα τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναπτύξῃ καὶ νὰ διευκρινήσῃ εἰς τὸ φροντιστήριον τοῦ Krumbacher δυσχερέστατα προσωπογραφικὰ προβλήματα. Ἡ φροντιστηριακὴ ἐργασία τοῦ νεαροῦ Ἑλλήνου μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ διαπρεποῦς διδασκάλου ἐνώπιον τῆς Φιλολογικῆς καὶ Ἱστορικῆς Τάξεως τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας⁷. Συμπληρωθεῖσα καὶ ἐπεκταθεῖσα ἐδημοσιεύθη αὕτη εἰς τὸ περιοδικὸν «Παναθήναια», τόμ. 7 (1907), σελ. 72 - 79.

Εἰς τὴν Γερμανικὴν περίοδον τῆς ἐρευνητικῆς δραστηριότητος τοῦ Κουγέα ἀνήκει σειρὰ δημοσιεύσεων, αἱ ὁποῖαι καὶ καθ' ἑαυτὰς εἶναι ἀξιόλογοι, ἀλλὰ καὶ διότι ἀνοίγουν τὰς θύρας πρὸς γενικώτερα θέματα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνθρωπισμοῦ. Εἶναι πρῶτον αἱ δύο διατριβαὶ αἱ ἀπτόμεναι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, τοῦ λογιωτάτου φιλολόγου τοῦ δεκάτου τρίτου καὶ τοῦ δεκάτου τετάρτου ἀρχομένου αἰῶνος: «Zur Geschichte der Münchener Thukydideshandschrift Augustanus F», ἐν *Byzantinische Zeitschrift*, τόμ. 16 (1906), σελ. 588 - 609, καὶ *Analecta Planudea*, αὐτόθι, τόμ. 18 (1908), σελ. 106 - 146. Εἰς τὴν πρώτην, ἐξετάζων τὸ χειρόγραφον τοῦτο τοῦ Γ' | ΙΑ' αἰῶνος καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ὁ συγγραφεὺς παρέχει διευκρινήσεις περὶ τῆς φιλολογικῆς δραστηριότητος τῆς λογίας Βυζαντινῆς δεσποίνης Θεοδώρας Ῥαουλαίνης Κομνηνῆς Παλαιολογίνης († 6 Δεκεμβρίου 1300), ἀνεψιᾶς τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η' τοῦ Παλαιολόγου, καὶ ὑποστηρίζει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἐν Μονάχῳ σφζόμενον Θουκυδίδειον χειρόγραφον ἐδωρήθη εἰς τὸν Πλανοῦδην ὑπὸ τῆς φιλομούσου δεσποίνης. Ἡ δευτέρα ἐργασία ἔχεται ἐγγύτερον τῆς δράσεως τοῦ Βυζαντινοῦ ἀνθρωπιστοῦ. Ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς ἐρευνᾷ φιλολογικὰ θέματα ἀφορῶντα εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ Πλανουδείου κώδικος τοῦ Πλουτάρχου, εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Πτολεμαίου, εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Βοηθίου καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν Πλανουδείων Ἀπανθισμάτων.

7. «Sitzungsberichte der Philos.-Philol. und der Histor. Klasse der Kgl. Bayer. Akademie der Wissenschaften», 1906, Heft III.

Περὶ τὴν παράδοσιν καὶ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν κειμένων στρέφονται καὶ ἄλλαι μελέται τῆς πρώτου ἐποχῆς, πλὴν ἄλλον καὶ αἱ ἀκόλουθοι: «*Der Cod. Atheniensis 1083 und die Textgeschichte der Paroemio-graphen*», ἐν «*Sitzungsberichte der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosoph.-Philol. und Histor. Klasse*», 1910, 4. Abhandlung— δύο μακρὰ βιβλιοκρισίαι τῶν ἐκδόσεων τοῦ «Ὀνειροκριτικοῦ» ὑπὸ E. de Stoop καὶ «*Varia Graeca sacra*» ὑπὸ Ἀθανασίου Παπαδοπούλου - Κεραμέως (ἐν «*Λαογραφία*», τόμ. 2, 1910, σελ. 1 - 6, καὶ τόμ. 3, 1911, σελ. 277 - 319) — «*Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς παπυρολογικὰ κείμενα*» ἐν Ἀθήναις, 1915 — «*Κριτικαὶ καὶ ἐρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τοὺς Θεοφράστου Χαρακτῆρας*» (ἀνάτυπον ἐκ τῆς «Ἀγωγῆς», ἐν Ἀθήναις, 1915). Πολὺ βραδύτερον ὁ Κονγέας θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς παπυρολογικὰς μελέτας διὰ τῆς διατριβῆς του «*Ζηνῶνιοι πάπυροι ἐν Ἀθήναις*», ἐν «*Ἑλληνικοῖς*», τόμ. 9 (1936), σελ. 5 - 15, καὶ τῆς μακρᾶς βιβλιοκρισίας τῆς ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Πετροπούλου ἐκδόσεως «*Papyri Societatis Archaeologicae Atheniensis*», ἐν «*Ἑλληνικοῖς*», τόμ. 11 (1939), σελ. 335 - 350.

Εἰς τὴν Γερμανικὴν περίοδον ἔχει τὴν ἀφετηρίαν του τὸ βιβλίον τοῦ Κονγέα «Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πρώτης ἀναγεννήσεως τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ» (ἐν Ἀθήναις, 1913), ἐν τῶν καλυτέρων, τὸ φωτεινότερον ἴσως τῶν συγγραμμάτων του, ἀφιερούμενον εἰς τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρον ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τῆς καθηγεσίας αὐτοῦ. Ὡς ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς λέγει εἰς τὸν πρόλογον, ὁ πυρὴν τῆς μελέτης χρονολογεῖται (ἀπὸ τῶν εὐτυχῶν ἡμερῶν) τῶν ἐν Βερολίῳ σπουδῶν, ὅτε κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1908 ἐμελέτα τὸ ἐν τῇ Βασιλικῇ Βιβλιοθήκῃ ἀντίγραφον τῶν συγγραφῶν τοῦ Ἀρέθα, τὸ ληφθὲν ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μόσχας ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Oskar von Gebhardt. Ἀρχικῶς πρόθεσις του ἦτο νὰ πραγμετευθῇ τὸ θέμα τῶν ἀρχετύπων, ἀλλ' ἐν συνεχείᾳ διηύρυνε τὸ διάγραμμα καὶ οὕτως ἐγενικεύθη ἡ ἔρευνα.

Κεντρικὸν πρόσωπον τοῦ βιβλίου εἶναι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας Ἀρέθας, καταγόμενος ἐκ Πατρῶν τῆς Πελοποννήσου καὶ γεννηθεὶς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἐνάτου αἰῶνος. Ἡ τελευταία ἀσφαλὴς περὶ τοῦ ἀνδρὸς μνεία ἀναφέρεται εἰς τὸ ἔτος 932. Μετὰ τὸν Λέοντα τὸν Φιλόσοφον ἢ Μαθηματικόν, μετὰ τὸν πατριάρχην Φώτιον, ὁ Ἀρέθας ἐμφανίζεται ὡς ὁ «πρῶτος τῶν μεγάλων ἀνθρωπιστῶν» ἐν τῇ νεωτέρᾳ τοῦ ὅρου ἐννοίᾳ, ὁ πρῶτος ἀληθὴς φιλόλογος, ὁ ὅποιος κατηύθυνε τὴν ἔρευναν πρὸς τὰς πηγὰς τῆς κλασσικῆς παιδείας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς διανοήσεως. Αἱ περὶ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς ζητήσεις καὶ αἱ βραχεῖαι ἐν τῇ ᾧ τῶν χειρογράφων σημειώσεις παρα-

βάλλονται πρὸς τὰς μεθόδους τοῦ Πετράρχου, προδρομόμου μιᾶς ἄλλης ἀναγεννήσεως ⁸.

Τὸ βιβλίον τοῦ Κουγέα διαιρεῖται εἰς τρία μέρη : Α'. Τὰ Βιογραφικά, Β'. Συγγράμματα τοῦ Ἀρέθα καὶ Γ'. Βιβλιοθήκη καὶ βιβλιογραφικὸν ἐργαστήριον τοῦ Ἀρέθα. Ἡ προσωπικότης καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας διὰ πρώτην φορὰν ἐρευνῶνται ἐξαντλητικῶς καὶ προβάλλονται ὑπὸ νέον φῶς. Ὅμως δὲν πρόκειται περὶ μιᾶς βιογραφικῆς καὶ ἐργογραφικῆς μελέτης. Ὡς σαφῶς δηλοῖ ὁ ὑπότιτλος («Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πρώτης ἀναγεννήσεως τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ»), ὁ συγγραφεὺς ἀνερευνᾷ τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς κλασσικῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον τοῦ ἐνάτου λήγοντος καὶ τοῦ δεκάτου ἀρχομένου αἰῶνος. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνακινεῖ τὸ μέγα φιλολογικὸν καὶ ἱστορικὸν θέμα τῶν αἰτίων τοῦ μεγάλου χάσματος, τοῦ «γραμματειακοῦ μαρασμοῦ τῶν σκοτεινῶν αἰώνων» (ἀπὸ τοῦ 650 μέχρι τοῦ 850), ἀλλὰ καὶ τῶν αἰτίων τῆς κατὰ τὸν ἑνατον καὶ τὸν δέκατον αἰῶνα ἀναγεννήσεως. Κατὰ τὸν Κουγέα, ὁ μαρασμὸς ὁ («ἐπελθὼν εἰς τὴν φιλολογικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου, παρουσιάζεται ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀπλὴ σύμπτωσης, ἀλλὰ ἱστορικὸν γεγονός, διεπόμενον ὑπὸ τοῦ ἀπαραβάτου νόμου τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ αἰτιατοῦ. Ἡ Αἴγυπτος, οὕσα ἐπὶ μίαν σχεδὸν χιλιετηρίδα τὸ μέγα θησαυροφυλάκιον τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἐχρησίμευε καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον ὡς πηγὴ τῶν κλασσικῶν σπουδῶν»). Ἀντιστοίχως εἰς τὰ ὅμματα τοῦ Κουγέα, ἡ ἀναγέννησις τοῦ δεκάτου αἰῶνος καὶ τὰ αἷτια τῆς ἀναγεννήσεως ταύτης πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν ὡσαύτως εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ Βυζάντιον, ἀνὰ ἡμέραν ἐκ τοῦ μακροῦ ληθάργου, ἐπιδιώκει νὰ πορισθῇ τὰ μνημεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος (σελ. 129 κέ., 132 κέ.). Ὁρθῶς ὁ Κουγέας συνάπτει τὸ γραμματειακὸν χάσμα (νέωτεροι ἐρευνῆται περιώρισαν τὴν ἔκτασιν τοῦ χάσματος ἢ καὶ ἡρνήθησαν τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ⁹) μετὰ τῆς πτώσεως τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἑλληνιστικῆς Ἀνατολῆς. Ὅμως τὸ κορυφαῖον τοῦτο γεγονός δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ ἐν τῇ στενῇ παλαιογραφικῇ καὶ κωδικολογικῇ σημασίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ γενικωτέρᾳ συναρτήσει του ὡς βαθυτέρας μεταβολῆς, ἡ ὁποία ἐπηρεάζει τὸ Βυζάντιον ἐν τῇ ἐξωτερικῇ καὶ τῇ ἐσωτερικῇ

8. A. Pertusi, *Leonzio Pilato fra Petrarca e Boccaccio. Le sue versioni omeriche negli autografi di Venezia e la cultura greca del Primo Umanesimo*, ἐν Βενετία καὶ Ῥώμῃ 1964, σελ. 501 κέ.

9. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, «Ἡ δῆθεν Ὑμέρου σὺν τῇ τῶν Γραμμάτων ἐν Βυζαντίῳ (650 - 850) Ἀρχαιογνωσία καὶ πνευματικαὶ ἐκδηλώσεις», ἐν ᾿Επετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν», τόμ. 38 (1971), σελ. 5 - 26.

του πολιτικῇ, ἐν τῇ πολιτειακῇ καὶ τῇ διοικητικῇ συγκροτήσει, ἐν τῇ κοινωνικῇ διαρθρώσει καὶ βεβαίως ἐν τῇ καθόλου πνευματικῇ του δομῇ¹⁰.

Ἐξήκοντα ἔτη συμπληροῦνται ἐφέτος ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου. Ἐκτοτε ἡ παλαιογραφικὴ καὶ κωδικολογικὴ ἐπιστήμη ἐπετέλεσε μεγάλας κατακτήσεις. Ἐπανεπιλημμένως ὁ Ἀρέθας ἀπησχόλησε τὴν ἔρευναν. Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, τῷ 1968 καὶ 1972, ὁ L. G. Westerink ἐξέδωκεν εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν τὰ ἐλάχιστονα ἔργα τοῦ Πατρῴως λογίου. Ὁ πρῶτος Βυζαντινὸς Ἀνθρωπισμὸς ἐγένετο τὸ ὑποκείμενον τοῦ ἐξαιρέτου καὶ διεξοδικοῦ ἔργου τοῦ Paul Lemerle : «*Le premier Humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*» (ἐν Παρισίοις, 1971). Ὅμως τὸ βιβλίον τοῦ Κονγέα διατηρεῖ τὴν θαλερότητά του. Αὐτὸς ὁ Lemerle, διαφωνῶν πρὸς τὸν συγγραφέα του εἰς τινα σημεῖα, γράφει (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 209, σημ. 13) ὅτι τὸ ἔργον ἦτο ἀξιόλογον διὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ ὅτι παραμένει εἰσέτι τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον ἀφιερώθη εἰς τὸν Ἀρέθαν. Πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας καὶ τὰ περὶ αὐτὸν ζητήματα ἀπησχόλησαν τὸν Κονγέα καὶ εἰς ἄλλας ἐπὶ μέρους ἐργασίας : «*Περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μονεμβασίας*», ἐν «*Νέφ Ἑλληνομνήμωνι*», τόμ. 9 (1921), σελ. 473 - 480, «*Ἐρευναι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Α' Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις*», ἐν «*Λαογραφία*», τόμ. 4 (1913), σελ. 236 - 270, «*Νέος κῶδιξ τοῦ Ἀρέθα (μετὰ πανομοιότυπον πίνακος)*», ἐν «*Ἐπετηρίδι τοῦ Παρνασσοῦ*», τόμ. 10 (1914), σελ. 106 - 116. Τέλος τὰ θέματα τῆς παραδόσεως τῆς κλασσικῆς παιδείας ἐξητάσθησαν εἰς τὸν προεδρικόν του λόγον : «*Βιβλιογραφικὰ ἐργαστήρια*» (30 Δεκεμβρίου 1953), ἐν «*Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*», τόμ. 28 (1954), σελ. 447 - 462.

Ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν χειρογράφων ὁ Σωκράτης Κονγέας ὠρθώθη πρὸς τὸν Βυζαντινὸν Ἀνθρωπισμόν. Ὑπὸ ἄλλας μορφάς τὰ Βυζαντινὰ πράγματα ἀπησχόλησαν αὐτὸν κατὰ μῆκος τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος. Εἰς τὴν μελέτην «*Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessalonike aus dem Anfang des XV. Jahrhunderts*», ἐν «*Byzantinische Zeitschrift*», τόμ. 23 (1914), σελ. 143 - 163, ἐξεδόθησαν πολύτιμα σημειώματα λειτουργοῦ τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης κατὰ τοὺς κρίσιμους χρόνους τῶν ἀρχῶν τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος. Εἰς ἐτέραν μελέτην «*Κῶδιξ τοῦ πατρικίου Σαμωνᾶ (μετὰ πανομοιότυπον)*», ἐν «*Byzantinisch - Neugrie-*

10. Γενικώτερον περὶ τοῦ θέματος βλ. Α. Ἀ. Ζακυνθοῦ, «*La grande brèche dans la tradition historique de l' Hellénisme du septième au neuvième siècle*», ἐν «*Χαριστηρίῳ εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον*», τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις, 1966, σελ. 300 - 327. Περὶ πάντων τούτων βλ. καὶ τὸ εἰδικὸν κεφάλαιον τοῦ βιβλίου τοῦ Paul Lemerle, «*Le Premier Humanisme byzantin*», σελ. 74 - 108.

chische Jahrbüchern», τόμ. 5 (1926), σελ. 198 - 204, ἐρευνᾶται ἡ προσωπικότης καὶ ἡ σταδιοδρομία τοῦ ἐκ Σαρακηνῶν ἔλκοντος τὴν καταγωγὴν πατρικίου Σαμωνᾶ, ὅστις διετέλεσε παρακοιμώμενος ἐπὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. «Ἐπὶ τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 263 Κοϊσλιανοῦ κώδικος», ἐν «Ἑλληνικοῖς τόμ. 3 (1930), σελ. 458 - 462 : ἀποκατάστασις καὶ ἐρμηνεία βιβλιογραφικοῦ σημειώματος τοῦ ἔτους 1059, πολυτίμου διὰ τὰς περὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως εἰδήσεις. «Γράμμα τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Ῥωμανοῦ Διογένους ἄγνωστον καὶ ἀνέκδοτον», «Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου», ἐν Ἀθήναις, 1934, σελ. 574 - 579 : γράμμα τοῦ αὐτοκράτορος ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῆς Κελτζηνῆς (Ἰούλιος 1069) κατὰ τὴν δευτέραν ἐκστρατείαν τὸν ἐναντίον τῶν Σελτζουδικῶν Τούρκων. «Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης κτήτωρ τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος τοῦ Σονίδα (Cod. Paris. Graec. 2625)», ἐν «Βυζαντινοῖς - Μεταβυζαντινοῖς», τόμ. 1, μέρος β', 1949, σελ. 61 - 74 : ἔκδοσις καὶ ὑπομνηματισμὸς σπουδαιότατου βιβλιογραφικοῦ σημειώματος (1261 - 1267). Λαμπρὸν ἐπίτευγμα εἰς τὸν τομέα τοῦτον ὑπῆρξεν ἡ ἔκδοσις καὶ ὁ ἱστορικὸς ὑπομνηματισμὸς τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου : «Χρυσόβουλλον Κωνσταντίνου Παλαιολόγου πρωτόγραφον καὶ ἀνέκδοτον, δι' οὗ ἐπικυροῦνται δωρεαὶ εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Γεμιστοῦ (1449), μετὰ πανομοιότυπον», ἐν «Ἑλληνικοῖς», τόμ. 1 (1928), σελ. 371 - 400. Τὸ ἐπὶ περὶ γαμηνῆς πρωτότυπον ἔδωρήθη ὑπὸ τοῦ Κουγέα εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, ἔνθα καὶ νῦν ἀπόκειται. Περί τινων συμβολῶν εἰς τὸν χρόνον τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν θὰ γίνῃ ἐπ' ἄλλῃ εὐκαιρίᾳ λόγος κατωτέρω.

Ἀπὸ τοῦ θαυμαστοῦ κόσμου τῶν χειρογράφων ἐνωρίτατα ὁ Σωκράτης Κουγέας ἐπέρασεν εἰς τὸν κόσμον τῶν «φθεγγομένων λίθων». Εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ εἰσήρχοντο εἰς νέον στάδιον ὠριμότητος καὶ ἀκμῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεκανίζετο ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπιγραφικὴ διὰ τῆς προωθήσεως τοῦ νέου Corpus, τῶν «Inscriptiones Graecae», κατὰ τὴν ὁποίαν ἄνδρες διαπρεπεῖς, ὡς ὁ J. Kirchner, ὁ Hiller von Gaertringen, ὁ Adolf Wilhelm, ἀνελάμβανον βαρεῖας πρωτοβουλίας· εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἀρχαία Ἱστορία ἦντλει ἐκ τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὕλικου τὴν πρώτην ὕλην διὰ τὴν διεύρυνσιν, τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμόν της, ὁ Κουγέας, εὐπαθὴς δέκτης τῶν νεωτεριστικῶν θρυμάτων, ἔστρεφε τὴν προσοχὴν πρὸς τὴν Ἐπιγραφικὴν. Ἦδη τῷ 1914 ἐδημοσίευσεν ἐργασίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Εἰδήσεις περὶ τοῦ ἀρχαίου σχολείου ἐξ ἐπιγραφῶν καὶ παπύρων», ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἀγωγή», τόμ. 1 (1914), σελ. 83 κέ., 149 κέ., 320 κέ. Ἠκολούθει, τῷ 1921, ἡ διατριβὴ «Τὸ κοινὸν τῶν Ἑλλήνων κατ' ἐπιγραφὴν Ἐπιδάφρου (Καταστατικὸν ἔγγραφον τοῦ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας Κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων)»,

ἐν τῇ «Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι», 1921, σελ. 1 - 51. Ἐξετάζων ἐξ ἀπόψεως φιλολογικῆς καὶ ιστορικῆς τὸ σπουδαιότατον μνημεῖον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐκδώσει τῷ 1918 ὁ Π. Καββαδίας ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐπιδαύρου, ὁ ἡμέτερος Κουγέας κατέληγεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται «προσέκουσιν εἰς τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων καὶ δὴ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνοῦ τοῦ Δώσωνος τῷ 224 γενομένην ἐν Αἰγίῳ ἀνανέωσιν αὐτοῦ». Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ κείμενα τῆς Ἐπιδαύρου ἐμελετήθησαν ὑπὸ κορυφαίων ἐπιγραφικῶν καὶ ιστορικῶν, τοῦ Wilhelm, τοῦ Tarn, τοῦ Roussel, τοῦ Wilcken, τοῦ Swoboda, καὶ ὅτι τελικῶς ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Hiller von Gaertringen διὰ τῆς ἀνευρέσεως νέου τεμαχίου ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἐχαράχθη τῷ 302. Οὐχ ἤττον ἡ πραγματεία τοῦ Κουγέα καταδεικνύει τὴν δξύτητα, τὴν συνδυαστικὴν ἰκανότητα καὶ τὴν περὶ τὰ πράγματα ἔκτακτον παρασκευὴν αὐτοῦ. Ἐπανερχόμενος μετὰ τριάκοντα ἔτη εἰς τὰ αὐτὰ θέματα, εἰς ὁμιλίαν του ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν («Ἡ ὑπὸ τοὺς Μακεδόνας ἔνωσις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ὁ καταστατικὸς αὐτῆς χάρις»), ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1952), ὁ ἡμέτερος σοφὸς θὰ εἴπῃ ὅτι τὸ Κοινὸν τῶν Ἑλλήνων «ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιωτάτην καὶ τὴν ἰσχυροτάτην τῶν Ἑλληνικῶν ἐνώσεων. Περιλαβὼν σύμπαντα σχεδὸν τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, ἔδωκε σάρκα καὶ ὅσπῃ εἰς τὰς ἀπὸ μακρῶν χρόνων μετεωριζομένας εἰς τὸν πολιτικὸν ὀρίζοντα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὁμοσπονδιακὰς ἰδέας καὶ ἐπραγματοποίησε τὸ παλαιὸν ἰδεῶδες τῆς πανελληνίου ἐνώσεως, τεθὲν ὑπεράνω πάντων τῶν κατὰ πόλεις ἐκάστας ἀρχόντων» (ἐνθ' ἀνωτ., σελ. 15).

Ἀσχέτως πρὸς τὰ πράγματα, αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἐπιδαύρου ἥσκησαν μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν γενικωτέρων προσανατολισμῶν τοῦ Κουγέα. Καθ' ὃν τρόπον ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν χειρογράφων ἀνήχθη οὗτος εἰς τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ Βυζαντινοῦ ἀνθρωπισμοῦ, οὕτω καὶ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν κατέληξεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Μακεδονικοῦ καὶ τοῦ Ῥωμαιοκρατουμένου Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ προβαίνω ἔτι μᾶλλον. Ἐκ τοῦ κοινοῦ τῆς Ἐπιδαύρου ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος προῆλθεν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ βιβλίου «Ἡ ἰδέα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν παρὰ τοῖς Ἑλλήσι» (ἐν Ἀθήναις, 1928). Ἡ πραγματεία αὕτη, βραβευθεῖσα εἰς τὸν πρῶτον Κανδηλώρειον ἀγῶνα τοῦ 1921, μετὰ εἰσαγωγὴν («Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς ἰδέας τῆς κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν»), περιλαμβάνει ἕξ κεφάλαια : Α'. Ἑννοία Ἑθνους καὶ Ἑθνικῆ Ἐνότητος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι. Β'. Ἡ περὶ κοινωνίας λαῶν διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ποιήσεως. Γ'. Πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν περὶ κοινωνίας λαῶν Ἑλληνικῶν ἰδεῶν. Δ'. Ὁ ὄργανισμὸς τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνικοὺς Συνδέσμους. Ε'. Ἐπίδρασις τῶν Ἑλληνικῶν ἰδεῶν ἐπὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, καὶ ς'. Ἡ ἰδέα τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν ἐν τῷ μεσαιωνικῷ καὶ τῷ νεωτέρῳ Ἑλληνισμῷ.

Εἰς τὴν ἐποχὴν του τοῦ βιβλίου περὶ τῆς ἰδέας τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν ἤτο μοναδικὸν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν μοναδικὸν καὶ πρωτοποριακόν. Ὁρμώμενον ἐκ τῶν νεωτέρων θεσμῶν τῆς διεθνοῦς συνεργασίας, περιέλαβε θέματα καίρια τῆς περὶ ἔθνους καὶ πολιτείας θεωρίας, τῶν πολιτικῶν ιδεολογιῶν, τῆς ἐννοίας τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος τῶν Ἑλλήνων, θέματα, τέλος, τῆς ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογῆς τῶν ἐνωτικῶν ιδεῶν. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἠδυνήθη, ὥς ἐξηγεῖ ἐν τῷ προλόγῳ, νὰ συμπληρώσῃ πρὸς τῆς δημοσιεύσεως διὰ νέων ἐρευνῶν τὸ κείμενον τοῦ διαγωνισμοῦ καὶ ἀκόμη λυπηρότερον ὅτι δὲν εὔρε μεταγενεστέρως τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναχωνεύσῃ καὶ ἀνακαινίσῃ εἰς δευτέραν ἔκδοσιν τὸ πρωτότυπον τοῦτο ἔργον ¹¹.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ψυχρὰ πρώτη ὕλη τῶν ἐπιγραφῶν ἐξηκολούθει παρέχονσα εἰς τὸν Κουγέα τὰς ἀφορμὰς νέων συμβολῶν : «Νόμος ἱερὸς εἰς Ὑγίαν ἐν Ἐπιδαύρῳ», ἐν «Λαογραφίᾳ», τόμ. 7 (1923), σελ. 543-555. «Ἐπιγραφικαὶ ἐκ Γυθείου συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Λακωνικῆς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας», ἐν «Ἑλληνικοῖς», τόμ. 1 (1928), σελ. 7 - 44 καὶ 152 - 157. «Ὁ Δημητριάδης Πόλεμος καὶ αἱ Ἀθήναι», αὐτόθι, τόμ. 3 (1930), σελ. 281 - 295. «Νίκη Ῥωμαίων στρατηγοῦ τιμωμένη ὑπὸ Μακεδονικῆς πόλεως», αὐτόθι, τόμ. 5 (1932), σελ. 5 - 16. «Διάγραμμα στρατιωτικῆς οἰκονομίας τῶν Μακεδονικῶν χρόνων ἐκ Χαλκίδος», αὐτόθι, τόμ. 7 (1935), σελ. 177 - 208. «Δύο Λακωνικαὶ ἐπιγραφαί», ἐν «Ἐπιτυμβίῳ Χρηστοῦ Τσουντα», ἐν Ἀθήναις, 1941, σελ. 651 - 659. «Τρία ψηφίσματα ἐκ Ῥαμνοῦντος», ἀνάτυπον ἐκ τοῦ εἰς μνήμην Γ. Π. Οἰκονόμου τόμου, ἐν Ἀθήναις, 1954, σελ. 121 - 136, κ.λ.π.

Ὁ Κουγέας ἐπεξέτεινε τὰ διαφέροντά του καὶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν καὶ Μεταβυζαντινὴν ἐπιγραφικὴν : «Βυζαντινὴ ἐπιγραφὴ Λογκανίκου», ἐν «Ἑλληνικοῖς», τόμ. 6 (1933), σελ. 250 - 254. «Ἡ ἐκ Βεροῖας Βυζαντινὴ ἐπιγραφὴ», αὐτόθι, τόμ. 9 (1936), σελ. 167 - 170. Μνημονευτέα ὅλως ἰδιαιτέρως ἡ ἐκ Μάνης ἐπιγραφὴ τοῦ 1338, ἡ ὁποία ἔδωκε τὴν ἀφορμὴν διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς πραγματείας : «Περὶ τῶν Μελικῶν τοῦ Ταῦρέτον ἐξ ἀφορμῆς ἀνεκδότου Βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς ἐκ Λακωνίας», «Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. 15, ἀριθμ. 3, ἐν Ἀθήναις, 1950.

11. Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Κουγέας θὰ ἐπανέλθῃ βραδύτερον διὰ βραχέων δημοσιευμάτων εἰς τὰ θέματα, τὰ ὁποῖα τὸν ἀπασχόλησαν : «Les origines grecques de la Société des Nations», ἐν Ἀθήναις, 1929. «Τὸ κήρυγμα τῶν εἰρηνιστικῶν ιδεῶν εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα», ἐν Chester D. Pugsley, Ἑλληνικὸν Ἰνστιτοῦτον Διεθνῶν ὑποθέσεων, περίοδος πρώτη 1932 - 1933, ἐν Ἀθήναις, 1933, σελ. 34 - 51. «Ἡ νέα Ἀφρικτικὴν καὶ οἱ προδρόμοι αὐτῆς», ὁμιλία γενομένη ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς ἐπετείου τῆς ἰδρύσεως τοῦ Ο.Η.Ε. κατὰ τὴν ἑκτακτον συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τῆς 24ης Ὀκτωβρίου 1948, ἐν «Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», τόμ. 23 (1948), σελ. 369 - 380.

Εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Τουρκοκρατίας καὶ εἰς τὴν Νεωτέραν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν, εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὰ ἀρχεῖα, εἰς προσωπικότητας καὶ θέματα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, εἰς ἑλληνιστὰς καὶ φιλέλληνας ὁ Σωκράτης Κονγέας ἀφιέρωσε πρωτοτύπους καὶ φωτεινὰς σελίδας. Ὁρμώμενος συχνὰ ἐξ ἀνεκδότων κειμένων, συγγραφῶν, ἐγγράφων, ἐπιστολῶν, ὁμιλῶν εἰς ἐπισήμους τελετάς, ἀφηγούμενος ἐντυπώσεις καὶ ἀναμνήσεις, ἐπλούτιζε τοὺς φακέλους τῆς τεκμηριώσεως καὶ διεφώτιζε πλεῖστα ἐπὶ μέρους προβλήματα. Ἀφίνων κατὰ μέρος τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσω εὐθὺς ἀμέσως, ἐπισημαίνω ἐνταῦθα χαρακτηριστικούς τινας τίτλους.

Εἰς τὰ πατριαρχικὰ καὶ μοναστηριακὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἀναφέρονται δύο κυρίως ἐργασίαι, μία τῆς ἐποχῆς τῆς θητείας του εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους : «Σιγίλλια καὶ ἄλλα ἔγγραφα τῆς παρὰ τὴν Λεβάνδειαν μονῆς Εὐαγγελιστρίας τοῦ Ζαγαρῶ», ἐν «Ἐπετηρίδι τοῦ Πατριασσοῦ», τόμ. 12 (1917), σελ. 260 - 283, καὶ ἑτέρα, ἐκδοθεῖσα πενήνκοντα ἔτη βραδύτερον, βραχὺ μετὰ τὸν θάνατόν του, ἀλλὰ στηριζομένη ἐπὶ μελετῶν τοῦ ἔτους 1909 : «Ἡ προέλευσις τῆς ὑπὸ τοῦ Hase Παρισιακῆς Συλλογῆς Πατριαρχικῶν καὶ Μοναστηριακῶν ἐγγράφων», ἐν «Ἑλληνικοῖς», τόμ. 20 (1967), σελ. 3 - 23.

Ἀρίστην εὐκαιρίαν διὰ τὴν οἰκείωσιν τοῦ Κονγέα μὲ τὰ προβλήματα τοῦ Τουρκοκρατουμένου καὶ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ἀπετέλεσεν ἡ συγγραφή καὶ ἡ δημοσίευσις εἰς τὴν Γαλλικὴν ἐργασίαν περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς Διασπορᾶς : «L'Helénisme disséminé», ἐν «La Revue de Grèce», ἔτος δεύτερον (1919), σελ. 263 κέ., 283 κέ., 411 κέ. Ἠκολούθησαν πολλαὶ ἄλλαι συμβολαί. Εἰς καίριον θέμα τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἀναφέρεται ἡ μελέτη «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ὑπὸ τοῦ Ὁρλῶφ Πελοποννησιακῆς ἐπαναστάσεως (1770)», ἐν «Πελοποννησιακοῖς», τόμ. 1 (1955), σελ. 50 - 107, πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ συναφθῇ καὶ νεωτέρα πραγματεία «Ἡ καταγωγὴ τοῦ πρωτοστατήσαντος εἰς τὴν Ὁρλωφικὴν ἐπανάστασιν Παναγιώτου Μπενάκη φωτιζομένη ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας (ἐννέα ἀνέκδοτα ἔγγραφα)», ἐν «Πελοποννησιακοῖς», τόμ. 6 (1965), σελ. 1-42. Δύο μελετήματα ἔχουν σχέσιν πρὸς τὰς συλλογὰς δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ τοὺς Εὐρωπαίους μελετητάς των : «Ἡ παλαιοτάτη συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Γερμανοῦ βαρῶνου Werner von Haxthausen», ἐν «Ἑλληνικῇ Δημοιοργίᾳ», τόμ. 5 (1950), σελ. 329 - 334, καὶ «Ἡ πρὸς τοὺς Ἑλληνας καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων ἀγάπη τοῦ Niebuhr», ἐν «Ἑλληνικοῖς», τόμ. 12 (1952 - 1953), σελ. 273 - 300.

Περὶ τὸ θέμα τοῦ Γκαῖτε καὶ τῶν σχέσεων αὐτοῦ μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ στρέφονται ἐκτενέστερα ἢ βραχύτερα μελετήματα : «Ὁ Γκαῖτε καὶ ἡ νεωτέρα Ἑλλάς», ἐν «Νέα Ἑστία», τόμ. 11 (1932), σελ. 621 - 631· «Ἡ πρώτη

Νεοελληνική μετάφρασις τοῦ Goethe, ὁ μεταφραστὴς καὶ οἱ παρακινηταὶ αὐτῆς», ἐν «Ἑλληνικοῖς», τόμ. 5 (1932), σελ. 361 - 388 καὶ 425 - 426· «Γκαῖτε καὶ Καποδίστριας», ἐν «Ἰονίῳ Ἀνθολογίῳ», τόμ. 6 (1932), σελ. 41 - 47· «Der Student Papadopoulos Übersetzer der Goethischen Iphigenie», ἐν «Deutsche Allgemeine Zeitung», 10 Ἀπριλίου 1932· «Ὁ φιλελληνισμὸς τῆς Μπεττίνας» (von Arnim), ἐν «Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος», 1934, σελ. 61 - 74.

Εἰς τὸν φάκελον τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ ὁ Κουγέας καταθέτει ἐνδιαφέροντα κείμενα : «Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Κοραῆ, Λαθάνουσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Κοραῆ» καὶ «Ὁ Κοραῆς εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Ἀσωπίου», ἐν «Ἑλληνικοῖς», τόμ. 6 (1933), σελ. 52 - 77, ὡσαύτως «Ἐπιστολαὶ ἀνέκδοτοι Κοραῆ καὶ πρὸς Κοραῆν», αὐτόθι, τόμ. 11 (1939), σελ. 307 - 328. Ὁ Καποδίστριας ἐξετάζεται ὡς πανευρωπαϊκὴ φυσιογνωμία : «Ὁ Καποδίστριας ὡς πανευρωπαϊκὴ φυσιογνωμία», «Ἑλληνικὰ Γράμματα», τόμ. 2 (1928), σελ. 132 - 134. Εἰς τὰ «Προλεγόμενα τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Ἀρχείου τοῦ Σταύρου Ἰωάννου», ἐν «Ἡπειρωτικοῖς Χρονικοῖς», τόμ. 14 (1940), σελ. 1-48η, ἐκτίθενται τὰ κατὰ τὸ ἀρχεῖον τοῦτο, περιλαμβάνον ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1782 - 1837. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐπετείων τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ Κουγέας εἰς λόγους πανηγυρικοὺς ἐξῆρε τὴν μνήμην Φιλελλήνων, ὡς ὁ Σανταρόζα καὶ ὁ Φαβιέρρος, τὴν δὲ 23 Σεπτεμβρίου 1927 ἐξεφώνησεν ἐν Πύλῳ τὸν πανηγυρικὸν λόγον ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδῃ τῆς ἐν Ναυαρίνῳ ναυμαχίας. Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργον ἐλλήνιστῶν καὶ Φιλελλήνων, Ἑλλήνων λογίων, καθηγητῶν καὶ λογοτεχνῶν, τοῦ Wolf, τοῦ Villoison, τοῦ Savigny, τοῦ Ζαβίρα, τοῦ Κόντου, τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη, τοῦ Λασκαράτου, τοῦ Παλαμᾶ κ.ἄ., ἀπησχόλησαν τὸν Κουγέα εἰς τὰ ἐλάσσονα δημοσιεύματά του.

Ὁ Σωκράτης Κουγέας ὑπῆρξεν ὁ ἱστορικὸς τῆς Λακωνικῆς καὶ ἰδίᾳ τῆς Μάνης. Τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα δημοσιεύματα, ἀπτόμενα τῆς ἀρχαίας, τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νεωτέρας ἱστορίας, εἶναι πολυάριθμα. Τινὰ τούτων ἐμνημόνευσα ἤδη ἀνωτέρω ἐπ' ἄλλῃ εὐκαιρίᾳ. Τὸ παλαιότερον τῶν συναφῶν μελετημάτων του περὶ τῆς σημασίας τῶν Νεοελληνικῶν ὄρων «Νικλιᾶνοι» καὶ «Φαμέγιου» (Herkunft und Bedeutung von neugriechischen Νικλιᾶνοι und Φαμέγιου) ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν Glotta, τόμ. 1 (1909), σελ. 86 - 104. Ἐκ τῶν ἐργασιῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐμνημονεύθησαν, ἀναφέρονται ἐνταῦθα τὰς ἐξῆς : «Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν τοπογραφίαν τῆς βορειοδυτικῆς Μάνης», ἐν «Ἑλληνικοῖς», τόμ. 6 (1933), σελ. 261 - 324· «Ἡ ἐπαναστατικὴ προκήρυξις τῆς Καλαμάτας καὶ ὁ συντάκτης αὐτῆς», ἐν «Νέα Ἑστία», τόμ. 45 (1949), σελ. 394 - 397· «Ὁ Πεερραιβὸς εἰς τὴν Μάνην», αὐτόθι, τόμ. 49 (1951), σελ. 428 - 438· «Ἡ ἀνθρωποκτονία (τὸ φονικὸν)

ὡς διεγγύημα τρίτον ἐν Μάνη», ἐν «Προσφορᾷ εἰς Στίλπωνα Κυριακίδην», ἐν Θεσσαλονίκη, 1953, σελ. 364 - 374· «Ἡ διαθήκη τοῦ ἐκ τῶν φονέων τοῦ Καποδίστρια Γεωργίου Μανρομιχάλη», ἐν «Πελοποννησιακοῖς», τόμ. 1 (1956), σελ. 347 - 377.

Ἐφ' ὅσον παρέρχονται τὰ ἔτη, ὁ πολὺς πρεσβύτης κύπτει ὀλονὲν καὶ περισσότερον τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν πατρίαν γῆν. Ἡ ὥρα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖον ἐπάτησαν οἱ τρυφεροὶ πόδες τοῦ παιδός, πλησιάζει. Μετὰ πάθους περισυλλέγει πᾶν ὅ,τι ἐνδιαφέρει τὴν πατρίδα. Ἀξιολογώταται εἶναι αἱ μελέται τῆς τελευταίας δεκαετίας : «Ὁ μητροπολίτης Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας Ἰγνάτιος ὁ Τζαμπλάκος (Ἐξαμπλάκων 1776 - 1802) καὶ τινα περὶ αὐτόν ἔγγραφα», ἐν «Πελοποννησιακοῖς», τόμ. 2 (1957), σελ. 141 - 179· «Ἱστορικά πηγὰ διὰ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Μάνης (1774 - 1821)», αὐτόθι, τόμ. 5 (1962), σελ. 60 - 136· «Τρεῖς κτητορικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Ζαρνάτας», ἐν «Χαριστηρίῳ εἰς Ἀναστάσιον Κ. Ὁρλάνδον», τόμ. Γ', ἐν Ἀθήναις, 1965, σελ. 244 - 252. Τέλος τὸ βιβλίον: «Νικήτα Νηφάκη (1748 - 1818 περίπου) Μανιάτικα ἱστορικὰ στιχουργήματα, ἐκδιδόμενα ἐκ χειρογράφων κωδίκων μὲ προλεγόμενα καὶ σημειώσεις», ἐν Ἀθήναις, 1964. Δύο ἔτη βραδύτερον, τὴν 27 Σεπτεμβρίου 1966, ὁ Σωκράτης Κουγέας ἐγκατέλειπε τὸν κόσμον τοῦτον.

Ἰδιοσυγκρασία βιολογικῶς ῥωμαλέα, πνευματικῶς ἰσχυρά, ὀξεῖα καὶ δημιουργική, ψυχικῶς ἀδάμαστος καὶ ὀρμητικὴ, ὁ Σωκράτης Κουγέας κατηύθυνε τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην ἐν Ἑλλάδι πρὸς νέας ὁδοὺς. Τὸ πάθος τῆς ἐρευνῆς ἐδέσποσεν ὀλοκλήρου τῆς ζωῆς του, ὑπῆρξε δὲ εὐτυχής, διότι μέχρι τέλους διετήρησεν ἀμείωτον τὴν πνευματικὴν του διαύγειαν, τὴν ἔφεσιν πρὸς ἐργασίαν, τὴν ἀσφάλειαν τῆς μνήμης καὶ τὴν χάριν τοῦ λόγου. Ἡ ὅλη πνευματικὴ του ἰδιοσυγκρασία ἔφερεν αὐτόν πρὸς τὰ καίρια. Ἡ θήρα τοῦ καινοῦ, ἡ σύλληψις τοῦ οὐσιώδους, ἡ ἀπέριττος πυκνότης τοῦ λόγου, ἡ ἀγαστὴ λιτότης τῆς διαπραγματεύσεως ἦσαν ἐκ τῶν κυριωτέρων χαρακτηριστικῶν τῆς προσωπικότητός του. Παντοῦ ὅπου ἐτάχθη, ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλος ἐδημιούργησεν, ἐπεκράτησε καὶ ἐκαινοτόμησεν. Ἄφινε πάντοτε ἀνοικτὰς τὰς διόδους πρὸς τὰ φιλελεύθερα καὶ τὰ νεώτερα. Ἀλλ' ὁ νεωτερισμὸς καὶ ὁ φιλελευθερισμὸς του δὲν ἐχώρουν πέρα τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως, τῆς συνόλου Ἑλληνικῆς παραδόσεως, ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας, τὴν ὁποίαν ὑπελάμβανεν ἐνιαίαν, συνεχῆ, καὶ ἀδιάσπαστον.

Ἰσως ἡ οἰκουμενικότης τῆς Ἑλληνικῆς παραδόσεως — οἰκουμενικότης, ἡ ὁποία διὰ τὸν Ἑλληνα ἱστορικὸν δημιουργεῖ ηὐξημένας εὐθύνas, δύναμιν ἀλλὰ καὶ ἀπώλειαν δυνάμεων — ἴσως ἡ περὶ ἅπασαν τὴν παράδοσιν ταύτην ἐνασχόλησις τοῦ Κουγέα ἐμείωσε τὴν ἀπόδοσίν του εἰς τὸν τομέα τῆς Ἀρχαιότητος. Ἀλλ' ἔχουν τὴν μοῖράν των καὶ ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ πορεία τῶν πνευματικῶν βιωμάτων. Ὡς

ἐμφανίζεται ἐνώπιον ἡμῶν, τὸ καταλειφθὲν ἔργον δημιουργεῖ δρόσημον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην. "Ὅτε ἐγεννᾶτο ὁ Κουγέας, ὁ Κωνσταντῖνος Παραρρηγόπουλος συνεπλήρου τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ τῶν παραρτημάτων της. Σπυρίδων Ζαμπέλιος καὶ Κωνσταντῖνος Παραρρηγόπουλος ἀντιπροσωπεύουν τὴν κορύφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἱστορισμοῦ. Εἰς τὴν παράδοσιν των κινεῖται ὁ ἀκάματος καὶ πολυτίτωρ Παῦλος Καρολίδης, μὲ τὸν θάνατον τοῦ ὁποίου τερματίζεται ἡ ἱστορικίζουσα περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἀλλαγῆς ἀναδεικνύονται ὁ Σωκράτης Κουγέας καὶ ὁ ὁμήλικος καὶ φίλος του Κωνσταντῖνος Ἄμαντος—πνευματικαὶ ἰδιοσυγκρασίαι τόσον διαφορετικά. Ἀμφότεροι τρέφονται ἀπὸ τοὺς χυμοὺς τῆς ἀγαγενήσεως, ἡ ὁποία ἀνεκαίνισε τὰς ἱστορικὰς καὶ φιλογολικὰς ἐπιστήμας κατὰ τὴν ὀγδόην δεκαετίαν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ὁ Κουγέας, τάλαντον πολύεδρον καὶ πολυδύναμον, ἐδέχθη τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς Γερμανικῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀκμαζούσης φιλογολικῆς σχολῆς, τῆς ἀνθούσης σπουδῆς τῶν πατέρων καὶ τῶν ἐπιγραφῶν, τῆς προαγομένης εἰς συγκρότησιν Βυζαντινολογίας διὰ τοῦ Krumbacher καὶ τῆς Byzantinische Zeitschrift. Ἀνασυνδέων τὴν παλαιὰν παράδοσιν τοῦ ἀρχηγέτου τῆς ἐρευνητικῆς ἱστορικῆς σχολῆς, τοῦ Ἀνδρέου Μουστοξύδου, καὶ συνεχίζων τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου, προήγαγε τὴν Ἑλληνικὴν ἱστοριογραφίαν ἀπὸ τοῦ Ἱστορισμοῦ εἰς τὴν νέαν της φάσιν.

Πρὸ ὀλίγων ὥρῶν ἀπεκαλύψαμεν τὴν προτομήν, ἡ ὁποία θὰ ἐνθυμίζῃ εἰς τὰς νεωτέρας γενεὰς τὸν βίον, τὴν δρᾶσιν καὶ τὸν ἐπιστημονικὸν ἄθλον ἑνὸς τῶν διαπρεπεστέρων τέκνων τῆς εὐάνδρου ταύτης χώρας. Ὑπολείπεται νὰ ἀνεγείρωμεν ἐν δεύτερον μνημεῖον—μνημεῖον, τὸ ὁποῖον θὰ οἰκοδομηθῇ ἐκ τῶν ἰδίων ὑλικῶν τοῦ τιμωμένου. Ὡς ἀσφαλῶς ἐπέισθησαν οἱ ἀκροαταὶ μου, τὸ ἔργον τοῦ Κουγέα εἶναι διεσπαρμένον εἰς παλαιὰ καὶ νέα δημοσιεύματα, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ δυσπρόσιτον. Ἡ συγκέντρωσις τοῦ ὑλικοῦ τούτου εἰς τόμους οὐ μόνον θὰ φωτίσῃ τὴν ἑκτακτον προσωπικότητα τοῦ διδασκάλου, ἀλλὰ καὶ θὰ καταστήσῃ προσιτὰ κείμενα, τῶν ὁποίων ὁ χρόνος δὲν ἡμαύρωσε τὴν ἀῖγλην. Ἡ ἐπ' ἀνέκδοσις τῶν ἔργων τοῦ Κουγέα ἀποτελεῖ χρέος τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης.